

***Płeć jako kategoria uwikłana
w dyskurs i praktyki
władzy – wybrane konteksty***

STRESZCZENIE

Przedmiotem prezentowanych w artykule analiz są matryce władzy bazujące na zmiennej płci społecznej. Do matryc tych zaliczono: androcentryzm, model patriarchalny oraz heteroseksizm. W artykule wskazano także na wybrane mechanizmy praktykowania władzy, gdzie jako egzemplifikacje przedstawione zostały: mechanizm normalizacji, klasyfikacji, segregacji i parcelacji. Uwaga zogniskowana została także na kategoriach dyskursu i ideologii traktowanych jako narzędzia praktykowania władzy, oraz jej medium umożliwiające transmisję, reprodukcję i konserwację porządku władzy i dyscypliny.

SŁOWA KLUCZOWE – PŁEĆ SPOŁECZNA, WŁADZA, DYSKURS,
ANDROCENTRYZM, PATRIARCHAT, HETEROSEKSIZM

Gender as a Category Entangled in the Discourse and Practices of Authority – Selected Contexts

SUMMARY

The subject of the analyses presented in the paper is the gender category matrices of power and authority, such as: androcentrism, patriarchy and heterosexism. The paper also discusses the selected mechanisms of power and authority practices, such as: arbitrary defining of normal gender identity, classification and segregation. Special focus is put on the category of discourse and ideology as tools of authority practice and its medium enabling power and discipline transmission, reproduction and maintenance.

KEYWORDS – GENDER, AUTHORITY, DISCOURSE, ANDROCENTRISM,
PATRIARCHY, HETEROSEXISM

W perspektywie konstruktywistycznej pozornie neutralne normatywnie zmienne niezależne, takie jak płeć, rasa, wiek, niepełnosprawność, są traktowane jako obudowane w rzeczywistości licznymi znaczeniami społecznymi, których konsekwencją jest preferencja lub też uprzywilejowanie społeczne określonych ich wartości oraz dyskryminacja innych. Ideologicznie do poszczególnych wartości zmiennych odnoszona jest kategoria „naturalności” (cech, ról społecznych, habitusów), w rezultacie jednostka rozwijająca alternatywne do nich strategie adaptacyjne narażona jest na uzyskanie etykiety dewianta.

Przedmiotem analiz prezentowanych w niniejszym tekście jest płeć traktowana jako kategoria uwikłana w mechanizmy władzy. Celem analizy jest wskazanie na ideologiczne uwikłania kategorii płci, opresyjnie naturalizujące kulturowo przygodne, przypisane jej role. Z racji złożoności przedmiotu analiza ma charakter wybiórczy, zogniskowany na kwestiach związanych z matrycami patriarchy, androcentryzmu oraz heteroseksizmu. Zrezygnowano natomiast z odniesień do matryc władzy związanych z kategoriami takimi jak rasa, klasa, wiek, sprawność, zachowując jednak świadomość intersekcyjności praktyk władzy – jej symultaniczny charakter¹. Podjęcie studiów nad problematyką władzy kreowanej na bazie kwestii genderowych sugeruje odniesienie się do zasadniczych wątków teorii takich przedstawicieli nauk społecznych jak Judith Butler, Michel Foucault oraz Steven Seidman, pomocne są przy tym elementy teorii władzy, zwłaszcza te związane z myślą M. Foucaulta i Pierre’a Bourdieu. Podjęte analizy ułożone są w nurcie myśli krytycznej, odnoszącej się do modelu dekonstruktywizmu. Pomocne jest nawiązanie do tez o refleksyjnym konstruowaniu tożsamości przez podmiot w warunkach późnej nowoczesności.

Zwykle w literaturze wskazuje się na dwie perspektywy rozumienia kategorii płci: biologiczną i społeczną. Płeć społeczna określa zestawy ról kulturowo charakteryzujące męskość i kobiecość. Jest traktowana jako matryca narracji, których przedmiotem jest tożsamość, może być sceną odgrywanego performance’u. Nawiązania do problematyki, której przedmiotem jest kategoria płci, sugerują potrzebę posłużenia się takimi kategoriami pomocniczymi jak: ciało i seksualność. Syntetycznej refleksji nad tymi

¹ Por. J. Mizielińska, *Płeć, ciało, seksualność. Od feminizmu do teorii queer*, Kraków 2006, s. 54-55.

dwiema kategoriami poświęcony zostanie kolejny fragment niniejszego tekstu.

Podział na płeć biologiczną (*sex*) oraz kulturową (*gender*) powszechnie stosuje się w literaturze feministycznej. Płeć kulturowa określa zakres ról społecznych oraz znormalizowane modele tożsamości, jakie są kulturowo przypisane określonej biologicznie kobiecości i męskości. Zdaniem Judith Butler dyskursy reprodukcje i ugruntowujące przekonanie o jednoznacznej, niekwestionowalnej i nieprzekraczalnej binarności płci są narzędziem odtwarzania władzy bazującej na matrycach patriarchy i androcentryzmu. Dyskursy normalizujące płeć kulturową mają jednoznaczny charakter dyscyplinujący, nadają one płci biologicznej status determinanty społecznego funkcjonowania jednostki, jej znormalizowanej tożsamości, habitusu i zestawu dostępnych ról².

W perspektywie konstruktywistycznej również ciało nie jest traktowane jako kategoria społecznie neutralna, ale jako nacechowane znaczeniami i podporządkowane mechanizmom władzy. W ujęciu P. Bourdieu jest ono nośnikiem znaków oraz przestrzenią ich wytwarzania. Jest produktem społecznym, matrycą wyrażającą tożsamość genderową, przynależność stratyfikacyjną, kapitał kulturowy. Status społeczny w takiej interpretacji wymaga dyscyplinowania ciała, tak aby nie wyrażało komunikatu o zaniedbaniu i zapomnieniu się w łatwości. Matrycą konstruowania reprezentacji cielesnej są więc społeczne klasyfikacje, takie jak najbardziej podstawowa: męskość *versus* kobiecość oraz kolejne związane z tożsamością stratyfikacyjną, etniczną, religijną. Odpowiednio do nich istnieje pojęcie społecznego obrazu ciała właściwego³. Ciało w ujęciu P. Bourdieu jest więc uwikłane w zróżnicowane matryce dyscyplinujące – związane z zawodowym *dress code*m, zasadami religijnymi, obyczajowością dotyczącą społecznej reprezentacji kobiecości i męskości.

Nawiązując do klasycznej interpretacji M. Foucaulta, Zbyszko Melosik wskazuje na koncepcję dyscyplinowania ciała poprzez strategie panoptykoniczne bazujące na patriarchalnych i androcentrycznych matrycach męskiego oka zawierającego standardy definiujące społecznie uznane, pożądane ciało, które

² Por. tamże, s. 45-47.

³ Por. P. Bourdieu, *Dystynkcja. Społeczna krytyka władzy sądowniczej*, Warszawa 2005, s. 242-243.

powinno być przedmiotem aspiracji kobiet i mężczyzn⁴. Podobnie jak w ujęciu P. Bourdieu, również w ujęciu Z. Melosika ciało jest matrycą wpisywania znaczeń, jest rodzajem tekstu kulturowego określającego interpretację kobiecości i męskości. Podporządkowanie ciała matrycom normatywnym i dyscyplinującym nakłada na uczestników rzeczywistości społecznej obowiązek kontrolowania własnych ciał i podporządkowywania ich społecznie i kulturowo określonym standardom⁵. Pomimo dodatkowego wpisywania w reprezentacje ciała różnych komunikatów tożsamościowych, ogólna matryca kulturowa preferuje kobiecość i ciało kobiety jako wyrażające seksualność i pożądanie, ciało mężczyzny z kolei jest traktowane jako skuteczne bądź też symulujące skuteczność.

Jedną z istotnych zmiennych koniecznych do wykorzystania w niniejszej analizie jest kategoria władzy, dominacji oraz opresji. Systemy dominacji obejmują instytucje, wartości i praktyki umożliwiające przedstawicielom określonej grupy społecznej zdobycie bądź zachowanie władzy i przywilejów poprzez deprecjonowanie, dyskredytowanie, kontrolę lub eksploatację przedstawicieli innej grupy. Matrycami, na których bazie tak rozumiana władza może być praktykowana, są między innymi lokalizacja stratyfikacyjna (klasa), rasa oraz płeć⁶. Praktyki władzy w znacznym zakresie mają charakter dyskursywny, w odniesieniu do kategorii płci J. Butler stwierdza, że płeć, ciało, seksualność nie są faktami przeddyskursywnymi⁷. Nazwane matryce kulturowe określają, jaka ekspresja płci jest prawidłowa, jaka zaś dewiacyjna. Ogólnie można przyjąć, że dyscyplinujące strategie językowe opierają się na technikach afirmacji oraz wykluczenia. Dyskursy kulturowe określają także scenariusze funkcjonowania w rolach płciowych – genderowych i seksualnych. Michel Foucault wskazuje na deficyt tego typu scenariuszy określających kulturowo uznane

⁴ Por. Z. Melosik, *Tożsamość, ciało i władza w kulturze instant*, Kraków 2010, s. 27-30.

⁵ Por. Z. Melosik, *Ciało jako przedmiot studiów kulturowych*, w: *Kultura popularna i (re)konstrukcje tożsamości*, red. A. Gromkowska-Melosik, Z. Melosik, Poznań – Leszno 2007, s. 112-115.

⁶ Por. A. Morris, N. Braine, *Ruchy społeczne a świadomość opozycyjna*, w: *Dynamika życia społecznego. Współczesne koncepcje ruchów społecznych*, red. K. Gorlach, Warszawa 2008, s. 302.

⁷ Cyt. za: J. Mizieleńska, *Płeć, ciało, seksualność. Od feminizmu do teorii queer*, dz. cyt., s. 47.

modele relacji o charakterze nieheteroseksualnym (homoseksualnym, biseksualnym). Z kolei Joanna Mizielińska wskazuje na analogiczny deficyt dotyczący kulturowo uznanych scenariuszy przeżywania utraty podmiotu miłości nieheteroseksualnej⁸.

Władza jest jedną z głównych kategorii nauk społecznych, a analizy, których jest przedmiotem, mają zakorzenie już w dyskursie klasycznym. Najczęściej jest rozumiana jako zdolność wywierania wpływu na działania innych osób i jest utożsamiana ze sprawowaniem dyscypliny⁹. Jest to zdolność będąca pochodną statusu lub też dysponowania zasobami umożliwiającymi kontrolowanie decyzji bądź zachowań innych¹⁰. W ujęciu Petera M. Blaua władza oznacza wszystkie oddziaływania zachodzące między jednostkami lub między grupami, w których jedna osoba lub grupa, kierując wobec innych nagrody lub kary czy też oferując usługi niedostępne (lub trudno dostępne) poza kontekstem danej relacji, zmusza ich do realizacji oczekiwań podmiotu dominującego. Jest to zawsze rodzaj relacji asymetrycznej¹¹. Odnosząc się do kwestii konsekwencji łamania normy, Max Weber wskazuje na władzę hierokratyczną. Wyraża się ona w definiowaniu sankcji bądź gratyfikacji odnoszących się do metafizycznej kategorii zbawienia, szans i ograniczeń jego uzyskania, jest to główna strategia sprawowania władzy przez przedstawicieli Kościołów, jak również sekt¹². Podobnym do niej modelem jest opisana przez M. Foucaulta władza pastoralna, która z kolei jest realizowana poprzez dyskursy przypisujące jednostce odpowiedzialność za dążenie do własnego zbawienia. Jest ono traktowane jako decyzja indywidualna, zaś niepodjęcie działań na jego rzecz jest traktowane jako zasługujące na symboliczne sankcje w doczesności. Zbawienie jest

⁸ Por. M. Foucault, *Sexual Chice, Sexual Act*, w: *Ethics. Subjectivity and Truth*, red. P. Rabinow, New York 1997, s. 148-150; J. Mizielińska, *Płeć, ciało, seksualność. Od feminizmu do teorii queer*, dz. cyt.

⁹ Por. D. Leszczyński, L. Rasiński, *Nowy Lewiatan*, w: *Filozofie władzy od Hobbesa do Foucaulta*, red. B. Hindess, Warszawa – Wrocław 1999, s. 7.

¹⁰ Por. D.B. Bugental, E.K. Lin., *Różne oblicza władzy. Niezwykły przypadek doktora Jekylla i pana Hyde'a*, w: *Władza. Pokusy i zagrożenia*, red. A.Y. Lee-Chai, J.A. Bargh, Gdańsk 2009, s. 147.

¹¹ Por. P.M. Blau, *Wymiana i władza w życiu społecznym*, Kraków 2009, s. 119-121.

¹² Por. M. Weber, *Gospodarka i społeczeństwo. Zarys socjologii rozumiejącej*, Warszawa 2002, s. 40-41.

osiągane przy tym poprzez akceptację autorytetu określającego działania, które są właściwe, i definiującego decyzje niewłaściwe. Podlegający władzy przewodnika podmiot jest zobowiązany do uzyskiwania wglądu w stan własnej moralności i przedstawiania go przewodnikowi¹³.

Istotnym środkiem praktykowania dyscypliny jest dyskurs. Ogólnie można założyć, że jest on wykorzystywany jako narzędzie władzy na dwa sposoby – pozytywny i negatywny. W wymiarze pozytywnym opiera się na uwzględnianiu kategorii będących przedmiotem pozytywnej bądź negatywnej ewaluacji. Z kolei w wymiarze negatywnym opiera się na wyciszaniu bądź przemilczaniu określonych faktów, lokując je w przestrzeni nieistniejącej, skrajnie wykluczonej. W ujęciu Jacka Kochanowskiego nowoczesnym narzędziem władzy są narracje dotyczące tożsamości, definiują one tożsamości społecznie uznane, zgodne z normą i jako takie – jedyne możliwe do pomyślenia. Jednostka w toku socjalizacji, internalizując zawarte w tego typu matrycach znaczenia, jednocześnie przyswaja standardy ewaluacji własnej tożsamości, jej kontrolowania i dyscyplinowania¹⁴.

W ujęciu Normana Fairclougha istotną rolę w kreowaniu i ugruntowywaniu władzy odgrywa jej naturalizacja poprzez ideologię. Celem jest uzyskanie takiego stanu rzeczy, w którym podmioty podporządkowane będą działały w sposób zrutynizowany, nierefleksyjny, osiągając jednocześnie preferowane przez podmiot dominujący cele. Realizowane działania są w takiej sytuacji uznane jako jedynie słuszne i podejmowane powszechnie, są traktowane jako oczywiste, naturalne, a ich zasadność jest rozumiana jako niekwestionowalna. Władza ideologiczna, działając odpowiednio do interesów (ekonomicznych, politycznych) klasy dominującej, określa dyskurs definiujący określone typy działań jako uznane powszechnie i zgodne ze zdrowym rozsądkiem. Norman Fairclough wyróżnia dwie główne strategie sprawowania władzy, jedna z nich bazuje na przymusie i zagrożeniu sankcją, druga forma posiadająca charakter symboliczny polega na zidentyfikowaniu się podmiotów podporządkowanych z celami

¹³ Por. J. Kochanowski, *Fantazmat zróżnicowany. Socjologiczne studium przemian tożsamości gejów*, Kraków 2004, s. 24-26.

¹⁴ Por. J. Kochanowski, *Socjologia seksualności. Marginesy*, Warszawa 2013, s. 59-61.

i regułami działaniami określonymi przez podmiot dominujący¹⁵. Tak rozumiana interpretacja potencjału dyscyplinującego dyskursu koresponduje z klasycznym, przedstawionym przez Maxa Webera ujęciem dyscypliny traktowanej jako możliwość uzyskania natychmiastowego, bezkrytycznego, schematycznego posłuszeństwa wynikającego z wyćwiczonej dyspozycji, postawy podmiotu podporządkowanego¹⁶.

Dyskursy i praktyki władzy związane z kategorią gender opierają się głównie na założeniu o naturalnie uwarunkowanej binarności społecznych i kulturowych ekspresji płci, są to kategorie powiązane z matrycami androcentryzmu, patriarchy i heteroseksizmu. Pochodną androcentryzmu jest traktowanie doświadczenia oraz interpretacji faktów społecznych, kulturowych, politycznych i ekonomicznych przypisywanych mężczyznom jako normy wyznaczające standardy społeczne i kulturowe. Doświadczenie kobiet traktowane jest w konsekwencji jako subordynowane i marginalne, podobny status mają doświadczenia mężczyzn reprezentujących tożsamości interseksyjnie łączące cechy dominujące i kulturowo dyskredytowane (np. mężczyzn rasy czarnej, gejów, mężczyzn niepełnosprawnych). W ujęciu Sandry Bem androcentryzm obok binarności płciowej i esencjalizmu biologicznego jest jednym z trzech pryzmatów, poprzez które interpretowany jest status kobiet i mężczyzn¹⁷.

Podobne znaczenie posiada kategoria patriarchy. Pojęcie to określa funkcjonująca w obrębie systemu społecznego zasada przypisująca władzę mężczyznom. W rezultacie jako społecznie zasadne, sprawiedliwe i zawierające się w obrębie normy uznawane są sytuacje, w których dokonuje się praktykowanie władzy opresyjnej wobec kobiet (dyskredytowanie kobiecości, ograniczanie kobietom dostępu do społecznie cenionych zasobów, kreowanie i podtrzymywanie ideologii uzasadniających subordynowany status). Płeć w takiej interpretacji nie jest traktowana jedynie jako atrybut określający różnicę, ale jako matryca nierówności związanych z przestrzenią pracy, dyskursów kulturowych,

¹⁵ Por. N. Fairclough, *Language and Power*, New York 1989, s. 32-33.

¹⁶ Por. M. Weber, *Gospodarka i społeczeństwo. Zarys socjologii rozumiejącej*, dz. cyt., s. 40-41.

¹⁷ Por. A.A. Basow, *Androcentrism*, w: *Encyclopedia of Women and Gender. Sex Similarities and Differences and the Impact of Society on Gender*, vol. 1, San Diego, London 2002, s. 125-126.

dostępu do władzy. W literaturze feministycznej stawiane są tezy dotyczące wzajemnego wzmacniania się systemów patriarchy oraz kapitalizmu, są one traktowane jako podstawy wzajemnie uzasadniających się ideologii¹⁸.

Jedną ze strategii dyscyplinowania, specyficzna dla nowoczesności, oparta jest na klasyfikacji, parcelacji i segregacji. W ujęciu Małgorzaty Jacyno nieklasyfikowalność i nieokreśloność są strategiami praktykowania wolności, wymykania się zracjonalizowanej i zbiurokratyzowanej władzy dyscyplinującej pragnienia i aspiracje. Praktyki oparte na klasyfikacji są w takim ujęciu rodzajem przemocy o charakterze ukrytym i symbolicznym, realizowanej poprzez określone kody językowe oraz będące ich pochodną interpretacje i sposoby percepcji. Celem realizacji takiego modelu władzy jest uzyskanie pewnych matryc doświadczania siebie przez jednostkę, określenia jej „normalnych” aspiracji oraz preferowanych, „normalnych” struktur interakcyjnych, jakie będzie konstruowała¹⁹.

Matryce władzy związane z androcentryzmem, modelem patriarchalnym i heteroseksizmem opierają się na przytoczonych przez M. Jacyno mechanizmach klasyfikacji, parcelacji i segregacji. Bazujące na nich pojęcie heteronormatywności zostało wprowadzone do nauk społecznych (zwłaszcza do nurtów związanych z teorią LGBT i teorią queer) na początku lat 90. XX wieku i stało się ważnym uzupełnieniem systemu pojęć już wcześniej w dyskursach społecznych (zwłaszcza związanych z nurtem feministycznym) funkcjonujących, takich jak: obowiązkowa heteroseksualność, heteroseksizm, heteropatriarchat²⁰. Pochodną heteroseksizmu są stygmatyzujące, marginalizujące i dyskryminujące praktyki skierowane do lesbijek, gejów, osób biseksualnych i transgenderowych²¹. Heteronormatywność jest kategorią, której przypisywane są w dyskursach nauk społecznych

¹⁸ Por. S. Walby, *Patriarchy*, w: *Modern Social Thought*, red. W. Outhwaite, Oxford, Carlton 2006, s. 462.

¹⁹ Por. M. Jacyno, *Kultura indywidualizmu*, Warszawa 2007, s. 153-159.

²⁰ Por. M. do Mar Castro Varela, N. Dhawan, A. Engel, *Introduction. Hegemony and Heteronormativity: Revisiting „The Political” in Queer Politics*, in: *Hegemony and Heteronormativity: Revisiting „The Political” in Queer Politics*, red. M. do Mar Castro Varela, N. Dhawan, A. Engel, Surrey, Burlington 2001, s. 3.

²¹ Por. J. Tilsen, D. Nylund, *Heteronormativity and Queer Youth Resistance: Reversing the Discourse*, in: *Counselling Ideologies. Queer Challenges to Heteronormativity*, red. L. Moon, Surrey, Burlington 2010, s. 95.

złożone znaczenia. Określa ona porządek społeczny, w którym płeć biologiczna, płeć kulturowa i praktyki seksualne uzyskują status akceptowany wtedy, gdy są względem siebie kompatybilne i odpowiadają kulturowo zinterpretowanej heteroseksualności, określa więc, że osoba o określonej płci biologicznej jest zobowiązana realizować społecznie przypisane jej role płciowe oraz wchodzić w relacje intymne z przedstawicielami płci odmiennej²². Jest uzasadniana poprzez odniesienie do takich zideologizowanych kategorii jak naturalność, nieuniknioność, a w rezultacie stan rzeczy pożądanym²³. Jest związana z przekonaniem, że podporządkowane tożsamości heteroseksualnej instytucje określają standardy dla uznanych, posiadających legitymizację konfiguracji społeczno-seksualnych²⁴. Związana jest także z dominującym w praktykowanych relacjach społecznych założeniem, że inni (partnerzy interakcji) są heteroseksualni oraz że heteroseksualność jest atrybutem określającym preferowany status²⁵. Heteronormatywność określa więc system instytucji, strukturę rozumienia rzeczywistości społecznej oraz orientację działaniową nadającą uprzywilejowany status heteroseksualności. Bazuje na założeniu, że osoba dorosła odgrywa w swoich działaniach scenariusze przypisane tożsamości jednej z dwu płci, funkcjonuje w relacjach seksualnych, romantycznych i reprodukcyjnych z przedstawicielem odmiennej płci i jest gotowa do posiadania wspólnego z nim gospodarstwa domowego i utworzenia struktury rodzinnej²⁶. Przy uwzględnieniu zmiennych psychologicznych heteronormatywność jest rozumiana jako system postaw (obejmujących typowo aspekt afektywny, poznawczy i behawioralny), które zarówno wspierają i wysoce ewaluuują heteroseksualność,

²² Por. M. do Mar Castro Varela, N. Dhawan, A. Engel, *Introduction. Hegemony and Heteronormativity: Revisiting "The Political" in Queer Politics*, art. cyt., s. 11.

²³ Por. S. Montgomery, A.J. Stewart, *Privileged Allies in Lesbian and Gay Rights Activism: Gender, Generation, and Resistance to Heteronormativity*, „Journal of Social Issues” 68 (2012) 1, s. 164.

²⁴ Por. Ch. Ingraham, *The Heterosexual Imaginary: Feminist Sociology and Theories of Gender*, w: *Queer Theory/Sociology*, red. S. Seidman, Cambridge, Oxford 1996, s. 169.

²⁵ Por. J. Tilsen, D. Nylund, *Heteronormativity and Queer Youth Resistance: Reversing the Discourse*, art. cyt., s. 95.

²⁶ Por. C. Danby, *Political Economy and the Closet: Heteronormativity in Feminist Economics*, „Feminist Economics” 13 (2007) 2, s. 30.

stanowią podstawę stygmatyzacji osób reprezentujących inne modele tożsamości seksualnej niż heteroseksualna, jak również stygmatyzują osoby o tożsamości heteroseksualnej, które nie funkcjonują w sposób zgodny z założonymi dla niej oraz przypisanymi tożsamościom genderowym rolami²⁷.

Heteronormatywność związana jest z modelami władzy nowoczesnej i określa ustanowienie relacji hierarchicznych poprzez wykorzystanie zmiennej, jaką jest orientacja seksualna. Na interesującą tezę wskazują Julie Tylsen i David Nylund, określając, że heteronormatywność jest modelem ugruntowanym w nowoczesnej ideologii neoliberalnej²⁸. Jest to teza korespondująca z założeniem teorii feminizmu materialistycznego, gdzie przyjmuje się, że nowoczesny patriarchyat występuje w relacji wzajemnego wzmocnienia się z systemem kapitalizmu korporacyjnego bazującego na akumulacji kapitału i eksploatacji zasobów. Zgodnie z założeniami tegoż modelu patriarchyat, kapitalizm, a dodatkowo rasizm są systemem przekonań regulujących codzienne funkcjonowanie instytucji, nie są one monolityczne, ale przyjmują różne, intersekcyjne formy, w ramach których uzasadniane są praktyki władzy²⁹. Heteronormatywność traktowana jest także jako podstawa ideologiczna systemów instytucjonalnych konserwujących nierówności genderowe. Nawiązują do niej zróżnicowane przestrzenie organizujące życie społeczne, na przykład kulturowe, prawne, edukacyjne, zawodowe. Funkcjonujące w nich skrypty określające tożsamość genderową zawierają informację, że istnieją określone normatywnie, uznane społecznie modele praktykowania płci społecznych, są one nieodłącznie związane z płcią biologiczną, przy tym jedyną zasługującą na społeczne uznanie, a jednocześnie naturalną jest relacja heteroseksualna³⁰. W takiej sytuacji tożsamości o charakterze androgynicznym, transgenderowym, tożsamości gejų, lesbijek, osób biseksualnych

²⁷ Por. S. Montgomery, A.J. Stewart, *Privileged Allies in Lesbian and Gay Rights Activism: Gender, Generation, and Resistance to Heteronormativity*, art. cyt., s. 164.

²⁸ Por. J. Tylsen, D. Nylund, *Heteronormativity and Queer Youth Resistance: Reversing the Discourse*, art. cyt., s. 94.

²⁹ Por. Ch. Ingraham, *The Heterosexual Imaginary: Feminist Sociology and Theories of Gender*, art. cyt., s. 170-171.

³⁰ Por. K. Schilt, L. Westbrook, *Doing Gender, Doing Heteronormativity: "Gender Normals", Transgender People, and the Social Maintenance of Heterosexuality*, "Gender and Society" 23 (2009), s. 441-442.

są w przestrzeni społecznej wyciszane, stanowią jej niechciany, wstydlivy, ewentualnie atrakcyjny w skarnawalizowanej przestrzeni margines.

Występując w modelu patriarchalnym, heteronormatywność określa hierarchiczną relację między męskością, której przypisany jest status dominujący, a kobiecością traktowaną jako implikującą zestaw atrybutów uzasadniających pozycję podporządkowaną, określa scenariusze funkcjonowania w kontekście relacji intymnych, rolach rodzinnych, wybory zawodowe itp.³¹ Zdaniem J. Butler hierarchia seksualna wytwarza i wzmacnia płeć kulturową, a utrzymywanie i sprawowanie dyscypliny nad porządkiem i „normatywnością” płci kulturowej jest środkiem ochrony i kulturowej reprodukcji normy heteroseksualności³². „Normatywność” z kolei interpretowana jest przez J. Butler jako ideologiczna i dogmatyczna podstawa przemocy (w tym przypadku realizowanej na bazie zmiennej płci), jednocześnie stanowi ona podstawę usprawiedliwień etycznych. W odniesieniu do kategorii płci określa ona, jakie sposoby jej odgrywania mogą być społecznie uznane, a jakie spełniają kryteria zachowań, które należy zdyskredytować, poddać stygmatyzacji i oznaczyć jako należące do sfery marginalnej. Model heteronormatywności określa specyfikę ról społecznych kobiety i mężczyzny, scenariusze zachodzących między nimi interakcji oraz charakter relacji intymnych i struktur rodzinnych zawierających w swoim obrębie relacje intymne³³. Jest rodzajem modelu habitusowego wskazującego różnice między płciami, naturalizującego je oraz określającego bazujące na nim zasady podziału różnego rodzaju zasobów społecznych³⁴. Zdaniem Stevena Seidmana dyskursy uprawiane w obrębie głównych instytucji społecznych jako preferowaną strukturę, w której praktykowane są relacje intymne, wskazują rodzinę, jest ona traktowana jako ideał i model związku intymnego, podczas gdy inne potencjalne struktury są stygmatyzowane bądź dewaluowane. Heteronormatywność jest przy tym modelem wspierającym społeczny porządek płciowo-kulturowy,

³¹ Por. tamże, s. 442.

³² Por. J. Butler, *Uwikłani w płeć*, Warszawa 2008, s. 16-17.

³³ Por. K. Schilt, L. Westbrook, *Doing Gender, Doing Heteronormativity: „Gender Normals”, Transgender People, and the Social Maintenance of Heterosexuality*, art. cyt., s. 441.

³⁴ Por. P. Bourdieu, *Medytacje pascaliańskie*, Warszawa 2006, s. 201-202.

który podtrzymuje dychotomiczne role płciowe³⁵. Do podobnego zjawiska odnosi się M. Foucault, wskazując na scenariusz społeczny wpisujący w porządek biograficzny małżeństwo przy jednoczesnym braku w dyskursach instytucjonalnych wzorów matryc, określając model biograficzny uwzględniający funkcjonowanie w relacjach intymnych osób nieheteroseksualnych³⁶. Osoba nieutożsamiająca się z tymże dominującym modelem staje przed wyborem kreowania reprezentacji pozornych na bazie matryc kultury dominującej bądź rozwijania swojej tożsamości genderowej w obrębie struktur alternatywnych, wspólnot i stowarzyszeń (o charakterze formalnym bądź nieformalnym) gejów, lesbijek, osób transgenderowych³⁷.

Podsumowując przedstawione analizy, można uznać, że symboliczny wymiar struktury społecznej jest współkonstruowany przez matryce władzy bazujące na androcentryzmie, patriarchacie i heteronormatywności. Uzyskują one swoje ekspresje w dyskursach uzasadniających preferowane i „normalne” praktyki kulturowe i społeczne. Są źródłem praktyk dyscyplinujących uczestników rzeczywistości społecznej arbitralnie, definiując poprzez wykorzystanie mechanizmów naturalizacji, klasyfikacji, parcelacji i segregacji role społeczne i charakter ich realizacji przez „normalnych mężczyzn” i „normalne” kobiety. Typowe funkcjonujące w obrębie instytucji dyskursy wyciszają przy tym aż po zupełne wyłączenie narracje dotyczące tożsamości interseksyjnych, nietypowych, mniejszościowych. Wyciszanie jest w tym przypadku traktowane jako alternatywa dla niepraktykowanej ze względu na poprawność polityczną otwartej, werbalnej stygmatyzacji, pomimo że nadal jest jej pochodną. Tożsamość mniejszościowa jest wtedy traktowana jako element tabu, niebezpieczny, niechciany, który ekspresję może uzyskać jedynie w skarnalizowanej przestrzeni kultury masowej.

³⁵ Por. S. Seidman, *Beyond the Closet. The Transformation of Gay and Lesbian Life*, New York, London 2004, s. 195-196.

³⁶ Por. M. Foucault, *Friendship as a Way of Life*, in: *Ethics, Subjectivity and Truth*, red. P. Rabinow, New York 1997, s. 136.

³⁷ Por. J. Tilsen, D. Nylund, *Heteronormativity and Queer Youth Resistance: Reversing the Discourse*, art. cyt., s. 93.

BIBLIOGRAFIA

- Basow A.A., *Androcentrism*, in: *Encyclopedia of Women and Gender. Sex Similarities and Differences and the Impact of Society on Gender*, vol. 1, San Diego, London 2002.
- Blau M., *Wymiana i władza w życiu społecznym*, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 2009.
- Bourdieu P., *Dystynkcja. Społeczna krytyka władzy sądenia*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2005.
- Bourdieu P., *Medytacje pascaliańskie*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2006.
- Bugental D.B., Lin E.K., *Różne oblicza władzy. Niezwykły przypadek doktora Jekylla i pana Hyde'a*, w: *Władza. Pokusy i zagrożenia*, red. A.Y. Lee-Chai, J.A. Bargh, Gdańsk 2009.
- Butler J., *Uwikłani w płeć*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2008.
- Danby C., *Political Economy and the Closet: Heteronormativity in Feminist Economics*, „Feminist Economics” 13 (2007) 2.
- Fairclough N., *Language and Power*, Longman, New York 1989.
- Foucault M., *Friendship as a Way of Life*, in: *Ethics, Subjectivity and Truth*, red. P. Rabinow, New Press, New York 1997.
- Foucault M., *Sexual Chice, Sexual Act*, in: *Ethics. Subjectivity and Truth*, red. P. Rabinow, New Press, New York 1997.
- Ingraham Ch., *The Heterosexual Imaginery: Feminist Sociology and Theories of Gender*, in: *Queer Theory/Sociology*, red. S. Seidman, Cambridge, Oxford 1996.
- Jacyno M., *Kultura indywidualizmu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Kochanowski J., *Fantazmat zróżnicowany. Socjologiczne studium przemian tożsamości gejów*, Universitas, Kraków 2004.
- Kochanowski J., *Socjologia seksualności. Marginesy*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2013.
- Leszczyński D., Rasiński L., *Nowy Lewiatan*, w: *Filozofie władzy od Hobbesa do Foucaulta*, red. B. Hindess, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa – Wrocław 1999.
- do Mar Castro Varela M., Dhawan N., Engel A., *Introduction. Hegemony and Heteronormativity: Revisiting “The Political” in Queer Politics*, in: *Hegemony and Heteronormativity: Revisiting “The Political” in Queer Politics*, red. M. do Mar Castro Varela, N. Dhawan, A. Engel, Surrey, Burlington 2001.
- Melosik Z., *Ciało jako przedmiot studiów kulturowych*, w: *Kultura popularna i (re)konstrukcje tożsamości*, red. A. Gromkowska-Melosik, Z. Melosik, Poznań – Leszno 2007.
- Melosik Z., *Tożsamość, ciało i władza w kulturze instant*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2010.
- Mizelińska J., *Płeć, ciało, seksualność. Od feminizmu do teorii queer*, Universitas, Kraków 2006.

- Montgomery S., Stewart A.J., *Privileged Allies in Lesbian and Gay Rights Activism: Gender, Generation, and Resistance to Heteronormativity*, „Journal of Social Issues” 68 (2012) 1.
- Morris A., Braine N., *Ruchy społeczne a świadomość opozycyjna*, w: *Dynamika życia społecznego. Współczesne koncepcje ruchów społecznych*, red. K. Gorlach, PH. Mooney, Warszawa 2008.
- Schilt K., Westerbork L., *Doing Gender, Doing Heteronormativity: “Gender Normals”, Transgender People, and the Social Maintenance of Heterosexuality*, “Gender and Society” 23 (2009).
- Seidman S., *Beyond the Closet. The Transformation of Gay and Lesbian Life*, Routledge, New York, London 2004.
- Tilsen J., Nylund D., *Heteronormativity and Queer Youth Resistance: Reversing the Discourse*, in: *Counselling Ideologies. Queer Challenges to Heteronormativity*, red. L. Moon, Surrey, Burlington 2010.
- Walby S., *Patriarchy*, in: *Modern Social Thought*, red. W. Outhwaite, Oxford, Carlton 2006.
- Weber M., *Gospodarka i społeczeństwo. Zarys socjologii rozumiejącej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.